הוה אמינא [א]לשטן גירא בעינך א"ל רבא לר' נתן בר אמי אדידך על צוארי דבריך משיתסר ועד עשרים ותרתי ואמרי לה מתמני סרי עד עשרים וארבעה כתנאי [1]חנוך לנער על פי דרכו ר' יהודה ורבי נחמיה חד אמר משיתסר ועד עשרים ותרתין וחד אמר מתמני סרי ועד עשרים וארבעה: עד היכן חייב אדם ללמד את בנו תורה אמר רב יהודה אמר שמואל כגון זבולון בן דן שלימדו אבי אביו מקרא ומשנה ותלמוד הלכות ואגדות מיתיבי למדו מקרא אין מלמדו משנה ואמר רבא מקרא זו תורה כזבולון בן דן ולא כזבולון בן דן כזבולון בן דן שלמדו אבי אביו ולא כזבולון בן דן דאילו התם [א]מקרא משנה ותלמוד הלכות ואגדות ואילו הכא מקרא לבד ואבי אביו מי מיחייב והתניא [2]ולמדתם אותם את בניכם ולא בני בניכם ומה אני מקיים [3]והודעתם לבניך ולבני בניך לומר לך שכל המלמד את בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו למדו לו ולבנו ולבן בנו עד סוף כל הדורות הוא דאמר כי האי תנא דתניא ולמדתם אותם את בניכם אין לי אלא בניכם בני בניכם מנין [ב]ת"ל והודעתם לבניך ולבני בניך א"כ מה ת"ל בניכם בניכם [ג]ולא בנותיכם [ד]אמר ריב"ל כל המלמד את בן בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר סיני שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב רבי חייא בר אבא אשכחיה לריב"ל דשדי דיסנא ארישיה וקא ממטי ליה לינוקא לבי [ה]כנישתא א"ל מאי כולי האי א"ל מי זוטר מאי דכתיב והודעתם לבניך וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב מכאן ואילך רבי חייא בר אבא לא טעים אומצא עד דמקרי לינוקא ומוספיה רבה בר רב הונא לא טעים אומצא עד דמייתי לינוקא לבית מדרשא אמר רב ספרא משום ר' יהושע בן חנניא מאי דכתיב [4]ושננתם לבניך אל תקרי ושננתם אלא ושלשתם [ו]לעולם [ז]ישלש אדם שנותיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד מי יודע כמה חיי [ח]לא צריכא ליומי לפיכך נקראו ראשונים סופרים שהיו סופרים כל האותיות שבתורה שהיו אומרים וא"ו [5]דגחון חציין של אותיות של ס"ת [6]דרש דרש חציין של תיבות [7]והתגלח [ט]של פסוקים [8]יכרסמנה חזיר מיער עי"ן דיער חציין של תהלים [9]והוא רחום יכפר עון חציו דפסוקים בעי רב יוסף וא"ו דגחון מהאי גיסא או מהאי גיסא א"ל [י]ניתי ס"ת ואימנינהו מי לא אמר רבה בר בר חנה [כ]לא זזו משם עד שהביאו ספר תורה ומנאום א"ל אינהו בקיאי בחסירות ויתרות אנן לא בקיאינן בעי רב יוסף והתגלח מהאי גיסא או מהאי גיסא א"ל אביי פסוקי מיהא ליתו לימנוי' בפסוקי נמי לא בקיאינן [ל]דכי אתא רב אחא בר אדא אמר במערבא פסקי ליה להאי קרא לתלתא פסוקי [10]ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן תנו רבנן [מ]חמשת[נ] אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה פסוקים הוו פסוקי ס"ת יתר עליו תהלים שמונה חסר [א] ממנו דברי הימים שמונה [ס]תנו רבנן ושננתם שיהו דברי תורה מחודדים בפיך שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד [ע]שנאמר אמור

רש"י

הוה אמינא ליה לשטן גירא בעינך. כלומר הייתי מתגרה בו ושטן הוא יצר הרע ולא אירא שיחטיאני: **אדידך על צוארי דבריך.** בעוד ידך תקיפה על בנך קודם שיגדיל ולא יקבל תוכחתך השיאו אשה: **משיתסר.** שנין הגיע זמן לכנוס ויותר מעשרין ותרתין אל תאחרהו. לשון אחר אדידך על צוארי דבריך בשעה שעוד ידך תקיפה עליו הוי זהיר ללמדו תוכחות ואיזה זמנו משיתסר ועד עשרים ותרתין בציר משיתסר אין בו דעת לקבל תוכחות כל כך ואל תכביד יסורין ותוכחות ויותר מעשרים ותרתין יש לחוש [ט]שלא יבעט וזה עיקר: **על פי דרכו.** דרך שכל ימיו יהא מתנהג בו חנוך לו בנערותו ואיזהו נערותו רבי יהודה ורבי נחמיה כו': **זבולון בן דן.** תלמיד שהיה בימיהם: **אינו מלמדו משנה.** [ס]אין חובת בנו עליו אלא במקרא מכאן ואילך ילמד הוא לעצמו: **תורה.** ולא נביאים וכתובים[ע]: **כזבולון בן דן שלמדו אבי אביו.** ועד היכן נמי דקאמרי' הכי קאמרי' עד היכן אדם חייב [פ]ללמוד תורה בדורותיו אמר רב יהודה לבנו ולבן בנו: **דשדי דיסנא ארישיה.** סדין שאינו ראוי לעטיפת הראש אלא כיסוי בעלמא שם על ראשו שלא ילך בגילוי ראשו[צ] ולא הספיק להתעטף בסודרו: **מאי כולי האי.** שמיהרת לצאת בלא עטיפה ההוגנת לך: **לא טעים אומצא.** בשר מעט בגחלים היו רגילין לטעום בבקר: **עד דמקרי לינוקא ומוספיה.** מהדר לו מה שקרא אתמול ומלמדו עוד פסוק יותר: **אלא ושלשתם.** מדלא כתיב [ק]ושניתם שישלשם: **ליומי.** ימי השבוע: [א] **לפיכך נקראו כו'.** מילתא באפי נפשה היא: **גמ'**[ר]. סברות וטעמי סתימתיהן של משניות ולתרצם במה שסותרות זו את זו: **נקראו ראשונים סופרים.** כדכתיב (ד"ה א ב) ומשפחות סופרים יושבי יעבץ: **וי"ו דגחון.** כל הולך על גחון: **לא זזו משם.** לא איתפרש היכא: **חסר ממנו.** ממנין ס"ת: **יהו מחודדין בפיך.** חוזר עליהם ובדוק בעומקם שאם ישאלך אדם לא תצטרך לגמגם אלא שתוכל לומר מיד: אמור

תוספות

משיטול ידיו ורבי חנינא אמר משיתיר חגורו ומפרש התם הא לן והא להו וע"כ רבי חנינא אע"ג שהיה מארץ ישראל היה מדבר לתלמידים שלפניו מבבל כדאמרי' התם הני חברין בבלאי כיון דשרו המנייהו לא מטרחי להו משמע דבני בבל היו רגילין בהתרת חגורה ומיהו קשה מהא דאמר בפרק כילד מברכין (ברכות דף מד.[ג]) דקאמר רב חסדא על הארץ ועל פירותיה ורבי יוחנן אמר על הארץ ועל הפירות[א] ופריך עלה דרב חסדא אינהו אכלי ואנן מברכים ומשני איפוך ומאי קושיא דלמא רב חסדא שהיה מבבל מדבר לתלמידים שהיו לפניו מא"י ור' יוחנן לבני בבל כמו בכל דוכתי וי"ל דקים להו דלא הוו באותה שעה תלמידי דרב חסדא מתלמידי א"י ומיהו נראה לה"ר יצחק דמההיא דכילד מברכין ל"ק מידי דשאני ענין אכילה וברכות דדין הוא לכל אדם שיברך לפי המנהג של מקום שהוא [ת]שם אפי' לא היה מאותו מקום ולהכי מתמה גמרא אליבא דרב חסדא שהיה מבבל [א]ולמה מברכין על פירותיה דמשמע היינו פירות של א"י: [ב][**יתר** עליו תהלים שמונה כו'. תימה דע"כ בחומש יש יותר דאפילו אם יהיו פסוקי תהלים מג' תיבות בלבד אינו כ"כ כמו שיש בחומש. ת"י]: **לא צריכא** ליומי. פירש בקונטרס ימי השבת כלומר שני ימים מקרא ושני ימים משנה ושני ימים גמרא[ב] ולא נהירא דא"כ אכתי הוה מצי למיפרך מי ידע כמה חיי וי"ל לפרש בכל יום ויום עצמו ישלש על כן תיקן בסדר רב עמרם גאון כמו שאנו נוהגים בכל יום קודם פסוקי דזמרה לומר מקרא ומשנה וגמרא[ג] ור"ת פי' שאנו סומכין אהא דאמרינן בסנהדרין (דף כד.[ג]) בבל בלולה במקרא במשנה ובגמרא דגמרת בבל בלול מכולם[ד]: **נקראו** סופרים. פי' בקונטרס כדכתיב ומשפחות סופרים יושבי יעבץ ובירושלמי (שקלים פ"ה) מפרש שעשו כל התורה כולה מספרות כגון אבות מלאכות ארבעים חסר אחת (שבת דף עג.) וארבעה אבות נזיקין (ב"ק דף ב.) וכיוצא בהם: **אל** תגמגם ותאמר לו. והא דאמר באלו מציאות (ב"מ דף כג:[ד]) דצורבא מרבנן משני בדיבוריה במסכ' אומר ר"ת דהיינו אם שואלים אותו אם למדת מסכת זו אל יתגאה לומר שלמדה כלומר למדתי הרבה אבל אם שואלים אותו דבר הלכה או שצריכין ללמוד ממנו מסכ' צריך שיהיו מחודדים בפיו שלא יגמגם בדבר ולא דמי להא דאמר מר (מסכת ד"א זוטא פ"ג) למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה ותאחז דהיינו במילי דעלמא ואפילו בדברי תורה לא יאמר יודע אני דבר להתפאר בו בכך אלא מה שיודע יורה וילמוד לתלמידים:

מסורת הש"ס

א) [לקמן פא.] סוכה נב., ב) [לעיל כט:], ג) [ברכות כא: ע"ש] פסיקתא פרשה ואתחנן, ד) [בכת"י: מדרשא. וכדלקמן], ה) ע"ז יט., ו) [טעות גדול כי בכל חומש וכן בתקונים מדויקים בס' ג' פ' ח' סוף פסוק ז' ויאפד לו בו נדפס על לדו חלי התורה בפסוקים], ז) [בכת"י נוסף: אביי (וכדלקמן, וכ"ה בע"י) ניתי ס"ת ונימנינהו], ח) שבת מט., ט) נדרים לח., י) [כפי חשבון האמור בכל החומשין עולה פסוקי התורה חמשת אלפים תתמ"ה וע' ילקוט פ' עקב רמז תתנ"ה ובזית רענן גורס ה' אלפים תתמ"ב], כ) [בכת"י ודפו"ר: שמונה אלפים וכו'. וע"ע מהרש"א, ורש"ש על תוס' ד"ה יתר], ל) ספרי פ' ואתחנן, מ) [בספרי: וכן הוא אומר אמור וכו'. (רש"ש ע"ש.)], נ) [גרס"י רי"ף: שמא], ס) [גרס"י שבע"י: אין עליו חובה ללמדו משנה כי אם מקרא וכו'], ע) [ברכות ה ע"א, ע"ש, (מלפה איתן)], פ) [גרס"י שבע"י: ללמד, וכצ"ל (רש"ש)], צ) [לקמן לא ע"א, ע"ש], ק) [גרס"י שבע"י נוסף: חד ויתגלח תלי ושננתם כב' נוקין ש"מ שישמיע אותו שני פעמים והייט ושלשתם], ר) [צ"ל תלמוד. וכ"ה בדפו"ר ובע"י], ש) [ושם ד"ה אינהו], ת) [בדפו"ר נוסף: עומד], א) [צ"ל בכלל למה מברכין], ב) [דיבור זה שייך אחרי דיבור נקראו סופרים], ג) [שם ד"ה בלולה], ד) [שם ד"ה במסכת].

* * *

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה גמ' צ"ל קודם ד"ה לפיכך:

* * *

הגהות הגר"א

[א] חסר דניאל וד"ה כו' כצ"ל:

* * *

מוסף רש"י

חנוך לנער על פי דרכו. לפי מה שתלמד לנער ותחנכהו בדברים אם לטוב אם לרע גם כי יזקין לא יסור ממנו (משלי כב ו). תלמוד. סברת טעמי המשניות שממנו יוצאה הוראה אבל המורים הוראה מן המשנה נקראו מבלי העולם במס' סוטה (כב.) (ברכות ה.). לתת לב להבין סתימות טעמי המשנה מה הם וכשהם סותרות זו את זו יבין לתרץ שיהיו שתיהן קיימות או לדעת דברי התנאים החולקים בדבר ויתמה הא מני פלוני תנא הוא (ב"מ לג.). לא צריכא ליומי. ב' ימים מקרא וב' ימים משנה וכו' וכן כל שבוע ושבוע (ע"ז יט:). לא זזו משם. לא ידענו היכא איתמר ומיהו לענין וי"ו דגחון איתמר, מספרינן לה ומתרצינן אינהו הוו בקיאי בחסרות ויתרות, ש"מ לענין אותיות איתמר (שבת מט.).

עין משפט נר מצוה

א [מיי' פ"א מהל' ת"ת הל"ו טוש"ע י"ד סי' רמה סעיף ו]:

שכד ב מיי' פ"א מהל' ת"ת הלכה ג סמג עשין יב טוש"ע י"ד סימן רמה סעיף ג:

שכה ג ד מיי' שם הל"א וסמג שם טוש"ע י"ד סימן רמו סעיף ד:

* * *

תורה אור השלם

1. חנך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה: משלי כב ו
2. ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך: דברים יא יט
3. רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך והודעתם לבניך ולבני בניך: דברים ד ט
4. ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך: דברים ו ז
5. כל הולך על גחון וכל הולך על ארבע עד כל מרבה רגלים לכל השרץ השרץ על הארץ לא תאכלום כי שקץ הם: ויקרא יא מב
6. ואת שעיר החטאת דרש דרש משה והנה שרף ויקצף על אלעזר ועל איתמר בני אהרן הנותרם לאמר: ויקרא י טז
7. והתגלח ואת הנתק לא יגלח והסגיר הכהן את הנתק שבעת ימים שנית: ויקרא יג לג
8. יכרסמנה חזיר מיער וזיז שדי ירענה: תהלים פ יד
9. והוא רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו: תהלים עח לח
10. ויאמר יי אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם ויגד משה את דברי העם אל יי: שמות יט ט

* * *

מוסף תוספות

א. ואמר התם לא פליגי הא לן הא להו. תוס' שבת ט: ב. ולשון ליומי דחוק לפרש כן. תוס' ע"ז יט: ג. פסוקי התמיד ומשנת איזהו מקומן וברייתא דרבי ישמעאל. תוס' שם. ד. וכן אנו יוצאים ידי חובותינו. תוס' הרא"ש.

* * *

תוס' ר"י הזקן

גירא. חץ, ומשל הוא. ידך על צוארא דבריך. כלומר דקדק אחריו שילך בדרך טובה שאם ילך בה בזה הזמן כל ימיו ילך בה דכתיב חנוך לנער על פי דרכו, הרגילהו בדרך ראויה לו גם כי יזקין לא יסור ממנה. ואית דמפרש ידך ממש, כלומר הכהו דרך תוכחה, והא דאמרינן [מו"ק יז, א] לפני עור לא תתן מכשול [ויקרא יט, יד] לאזהרה למכה בנו גדול, איירי דוקא במכה והולך.